

a' hatalmas Chaßarhoz valo hÿwfegedert zeretetedert Es az en [hözsa] Barattfogomertis. Ludfi oda Bafat Balassÿ Janos kezewl valamÿkeppen lehet, teorekeggÿel es legÿ azon hogÿ zabadÿchÿ meg. Es azokis kÿket Ereouel kenzerit erte a' kezeflegre, a' teoreokeok, a' kezeflegteol menekeggÿenek meg, Az Vr Iftennek az eo hÿw rabiain Jrgalma legyen. Conftantinapolban keolt, e' mult honak Eoteodÿk napian.

A levélnek nem sok foganatja lehetett, mert Balassi János halála után (1577. május 6), a Lengyelországból hazatérő Bálint veszi kezébe a még mindig Balassi Andrásnál Vágbesztercén és nála Liptóújárban sínylődő török kezesek ügyét és 1577. november 22-én írt levelében írja unokabátyjának, hogy a pasa erősen kéri Ludfit tőle levelében:

„kinck meg ÿrám, hogÿ ha az haßan Agara waloo 2100. Rftot meg kwldy ö Naga, kéßb wagiok oda adnom Lwdfit de kwlömben nem lehet en thölem“. De még 1578. márc. 5-én is panaszodik Musztafa budaj basa Rudolfnak, hogy Balassi János idejében beküldött magyar foglyokért még nem kapott semmit és „mastan az fia Balassa Balinth az kezes rabokat niomorgattia es kinozza erőtte fldet fldet keriwk hogy mindön orciatlan roznak az vitezleö embört ne eneggie fld, meltatlan niomorgatny es bantany mert ha fld, jo gond viselő nem lezön es mindön magagondolatlanak mÿndön meltatlan dologra zabatsag adatik, jgaz hogÿ hitwnknek ellene lezön, de bizonnial higie fld, hogÿ z az annual toroltattiuk meg“

(Takáts—Eckhart—Szekfü: A budai basák magy. nyelvű levelezése, 148. l.)¹⁰ Ezek a szemrehányások olyasmikre vonatkoznak, amiket Bálint első itthoni leveleiben olvasunk: harminckettöt vagy hetvenötöt üttet el kegyes török uraim farán két ujnyit „temérdek (vastag) pálcával“, és ráadásul alól az harmadik zápfogukat kivonatja (Dézsi II. 492 és 495.).

A foglyot, szenvedéseivel együtt, mindkét rész pénzre átváltható árúnak tekintette.

ESZE TAMÁS:

ŐSZI HARMAT UTÁN

Haladó irodalmi hagyományaink egyik legértékesebb részlete a kuruc költészet. Ma még a hozzáköltésnek és a legendának sok szála szövi át, eredeti szövegük helyreállítása, társadalmi hátterük felderítése irodalomtörténet-írásunk fontos feladata. A kuruc költészet kritikai kiadását sem készíthetjük el addig, míg versről-versre haladva el nem végeztük ezt a munkát. Most az *Őszi harmat után...* című költeményre vonatkozó kutatásunk eredményét mutatjuk be.

Thaly Kálmán 1872-ben lelkes sorokkal bocsátotta nyilvánosság elé ezt a híressé vált verset,¹ mely azóta, hogy napvilágot látott az *Adalékok*-ban, úgy él minden irodalmi műveltségű magyar ember tudatában, mint a kuruc-kor lírájának legszebb alkotása. A *Kurucz tábort dal*-al, e „tüzzel és erővel teljes tábort ének“-kel² indítja el a kuruc versek sorozatát, s e „bujdosó ének“-kel szeretné lezárni. Költészetünknek az az ága, melyet jórészt ő fedezett fel, s melynek ő adott nevet: a kuruc költészet, az ujjongás és a bánat e két nagy verse között futja meg útját, a kezdettől az elmúlásig — de csak Thaly képzeletében.

Mikor a vers fonalát kezdjük szálaira bontogatni, nincs nehéz dolgunk, maga Thaly segít hozzá. Jóval korábban, 1864-ben, a *Régi magyar vitézi*

¹⁰ Ez az okmány a Nemzeti Múzeumból az Országos Levéltárba került az ú. n. «Személyek szerinti iratok» közé, melyek összesége Budapest ostroma alatt elpusztult.

¹ *Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez*, Második kötet: Rákóczi kora. (1703—1735.) Pest, 1872., 309—313.

² *Adalékok*. Első kötet: A bujdosók és Thököly kora. (1670—1700.) 31—37. „A jelen, tüzzel és erővel teljes tábort ének nyitja meg a kuruczvilági dalok sorát... 1672-ben keletkezvén, ősmagyar jellegű tárogató-dallamra.“

énekek függelékében két olyan régi versszöveget közölt, amelyekben előfordulnak, 13 sor kivételével, énekünk sorai.³ Az egyik a *Boldogtalan vagyok*, a másik a *Zöld erdő harmatát* kezdetű ének.

Bár az a versgyűjtemény, melyből Thaly merített — a Marton-féle — a mai napig sem került elő, mind a két ének hitelesnek bizonyult a további kutatás során.⁴ Publikációjának címe (*Két költemény a bujdosó Balassa Bálinttól. 1589*). nyilván mutatja, hogy ekkor még eszébe sem jutott a kurucvilághoz kötni ezeket a verseket. Pedig már buzgón gyűjtögette a kurucság verses emlékeit, s eldöntötte magában, hogy II. Rákóczi Ferenc historikusa lesz.

A *Zöld erdő harmatát* kezdetű vers biblikus hangulatú vallásos ének. Úgy hat, mintha valamelyik zsoltár prafrázisa volna. Irigyei és hűtlen barátai elől idegen földre bujdosó, megkeseredett ember fohászzkodása. Ez az *Őszi harmat után* alapszövege. Bujdosó ének ugyan, de e fogalom bibliai értelmezése szerint: szerzője Dávid király bujdosására gondolt, mikor a maga egyéni sorsának válságát ezzel a közkeletű ősi példával fejezte ki. A kurucvilág idején e bibliai kép telítődik meg nemzeti és politikai tartalommal, s a bujdosó a 17–18. század fordulóján már nem csupán irigyei elől *magánosan*, hanem mint egy számkivetett *közösség tagja* megy át a bércen, mert „nem lelé honját a hazában”. Mikor e verset szerezték — akár Balassa Bálint, akár másvalaki — még nincs ilyen értelme a bujdosásnak.

A *Boldogtalan vagyok* mondanivalójával és néhány sorával rokonul az előbbi énekhez. Amint a Szentsei-kódexbeli eredeti formájában töredékesen megismerhető, szintén zsoltár-inspirációjú alkotás, de bujdosásról szó sem esik benne, még bibliai értelemben sem. Később szövődött bele — nyilván az előző énekkel való kontaminációja során — a bujdosás képe és a búcsúzás hangja. A búcsúzás személyes búcsúvétel, kedvesétől búcsúzik az útraváló költő. Eppen ezért az *Őszi harmat után* szerzője nem is innen merítette inspirációját.

Az *Őszi harmat után* 48 sorából — az ismétlődő sorokat nem számítjuk — 6 sor ebből az énekből való. Mindjárt az első strófa három első sora:

Őszi harmat után
Vége mikor aztán
Fujdogál a hideg szél...

S a második versszaka első fele is:

Régi időm elmúlt,
Most másképen fordult, —
Szomorú az én sorsom.

29 sora az alapszövegben, a *Zöld erdő harmatát* kezdetű énekben található meg, az egyes részek sorrendje azonban megváltozott. 13 sora ismeretlen eredetű. Az új sorok észrevétlenül simulnak be a költemény szövegébe és hangulatába, s akár az alapszövegben is benne lehetnének: a bujdosó a maga *igazságának* tudatában és birtokában, *ellenségeinek vasa* elől megy idegen országra, nyilván azért, mert igazságáról nem akar lemondani, igazsága otthonánál is drágább néki. E sorokból sem olvasható ki semmi olyan,

³ *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok, XVI-ik, XVII-ik és XVIII-ik századbeli eredeti kéziratokból és régi szétszórt nyomtatványokból egybegyűjté s jegyzetekkel ellátta Thaly Kálmán, Toldalék: A bujdosó Balassa Bálintnak két eddigelé ismeretlen költeménye.* 2. kötet, Pest, 1864. A függelék: II, 403—417.

⁴ L. Dézsi Lajos jegyzeteit *A Thaly-féle Balassa-énekekhez: Balassa Bálint minden munkái.* (Bp., 1923.) II, 737—740. (Nagy Írók — Nagy Írások, III, sor. I.) és Szabó T. Attila közleményét: *Az Akadémia könyvtárának egy XVIII. századvégi verseskönyvéről: Irodalomtörténeti Közlemények XLV/1935. 388—402.*

amely rávilágítana a bujdosás okára és történeti előzményeire. Az *Ősz-harmat után* is, úgy amint az *Adalékok*-ban olvasható, tartalma szerint bizvást megmaradhatna Balassa, vagy a Balassa-iskola versei között.

Miért került át mégis a kuruc költészet anyagába, mint „bujdosó ének, tárogató sípra?” Nem Thaly önkényeskedése volt-e csupán beiktatása a Rákóczi-kor verses emlékei közé? Minden alkalmat megragadott a kurucok glorifikálására, miért ne emelte volna dicsőségüket e szép vers számukra való kisajátításával, e szép búcsúvétellel is enyhítve kudarcuk szégyenét, emigrációjuk szomorú emlékét?

Az évek Thaly ellen vallanak. Saját vallomása alapján, pontosan meg tudjuk mondani, mikor s milyen hatásra kötötte oda ezt a verset kedves kurucainhoz: olvasta Keresztesi József krónikájában — mely 1868-ban, a *Vitézi Énekek* után és az *Adalékok* előtt négy évvel jelent meg⁵ — azt a tudósítást, hogy a korona hazahozatalakor Bihar vármegye 1790. március 16-i ünnepségén „az érmelléki, váradi és szalontai processusokból a nemesek lóháton, fegyveresen, tárogató sípok és trombiták harsogási közt összegyűltek... A váradoszlási lakosok gyalog, az utcán két sorban állottak, zászlóval és török muzsikával.. A török sípokban kétféle nóták fuvattak, ú. m.:

- 1-ör. Hejj Rákóczi, Bercsényi, Vitéz Magyarok vezérei
Hová lettél Bezerédi, Nemzetünknek fényes csillagi, Ócskai.
- 2-or. Őszi harmat után, Végre mikor osztán
Fujdogál a téli szél (bis)
Zöld erdő árnyékát, Piros csizmám nyomát
Hóval lepi bé a tél, hóval lepi bé a tél.“

Hogy énekünket a 18. század fordulója táján másutt is énekelték, Pálózi Horváth Ádám is bizonyítja. Kézírtatos énekgyűjteménye a dallam kíséretében tartalmazza egy strófából álló töredékét:⁶

Zöld erdők harmatját,
Piros csizmám nyomát
Hóval lepi be a tél;
A magas hegyeken,
Kietlen bérczeken
Fujdogál a hideg szél.

E két töredék, a Keresztesi-féle és a Horváth-féle — nyilván az ének két különböző változatának első strófái — arra is rávilágít, hogy a *Zöld erdő harmatát* és a *Boldogtalan vagyok* összefonódása ekkorára már végbe ment. A Horváth-féle szövegben figyeljünk fel e két sorra:

A magas hegyeken,
Kietlen bérczeken...

Idézzük most az *Adalékok* kísérő sorait: „Abból, hogy az iménti bujdosó-dal a kurucok híres kesergő énekével együtt, oly nemzeti felbuzdulási ünnepen, tárogatósípon, ez üldözött, forradalmi hangszerezen fuvatott —következtethetni eredetére. A jelen dal nyilván egyike Rákóczi kuruczai bujdosó-énekeinek. Talán épen valamelyik kiköltöző kurucz *idomított*a saját viszonyaihoz, valami akkor közkedvességű dallamra, Balassa Bálint jól ismert búcsú-énekéből?”

⁵ *Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII-dik század végén. Keresztesi József egykorú eredeti naplója*, Pest, 1868, 212—213. (S. Hoffer Endre közölte.)

⁶ *Ó és Új mintegy Ötödfél száz Énekek, ki magam tsűnalmánya, ki másé*. A 252. sz. ének. A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában. Thaly is idézi az *Adalékok*-ban.

Okoskodása logikus. Az *Őszi harmat után* valami kuruc reminiszcenciát hordoz, de hogy mi fűzi a kurucokhoz, erre nem adhatott feleletet sem a költeményből, sem egykorú történeti adat vallomástétele alapján. Egy olyan kéziratára hivatkozott tehát, mely a Rákóczi-korból való: „a költeménynek, jelen, eddigelé legtelejsb változatát a Bercsényi-féle elkobzott levéltár romjai közt találam, a budai kir. kamarai archivum rendezetlen része „ad 917“ jegyű csomagában, 1710-ik évi irományok között. És Bercsényi csakugyan 1710. nov. 26-kán hagyá el a hazát; tehát az idő teljesen összevág, sőt még az éneknek a bekövetkező téli évszakra vonatkozó részei is. Ezek szerint, mindenképen kurucz bujdosó dallal, és pedig az utódok ajkán egy századig visszhangzott dallal van dolgunk!“ Mivel az állítólagos kamarai kézirat változat, a *Zöld erdő harmatát* kezdetű ének Thaly közölte szövege pedig csonka, máris adva van az olvasó számára az alapszövegből hiányzó sorok, s az ettől eltérő szövegmódosulások magyarázata is.

Csakhogy a megjelölt levéltárakban nem lehet ráakadni az *Adalékok* vitás hitelességű kuruc költeményeire. Hiányzik az *Őszi harmat után* kézírata is a kamarai levéltár Bercsényi-aktái közül.⁷ A „Bercsényi-féle ungvári elkobzott levéltár irományai“ között kellene lennie az *Ocskai Lászlóval való ének* egykorú szövegének is, mely — ha hinni lehetne Thaly-nak, — Csajági János kuruc brigadéros 1710. január 12-i levelének melléklete volt, de se levél, se vers.⁸ Az egykorú kéziratok hiánya azonban nem olyan súlyos érv a versek hitelessége ellen, mint amilyen súlyosnak látszik. Ismerve Thaly iratgyűjtő szenvedélyét, azon kellene csodálkoznunk, ha a keresett versszövegek helyükön volnának, hiszen igen sok Rákóczi korára nézve fontos okmányt és missilist már nem az eredeti helyen, hanem Thaly „gyűjteményében“ őriznek.⁹ Nagy kuruckori okmánygyűjteménye gazdag lélohelye ismert levéltárakból való iratoknak és leveleknek, elsősorban azoknak, melyek Thaly érdeklődését felkeltették. Éppen nem lehetetlen, hogy versek is voltak gyűjteményében, mivel azonban gyűjtése nem a maga teljességében jutott a Magyar Nemzeti Múzeum birtokába, számolnunk kell irodalomtörténeti érdekű kéziratok elkallódásával is.¹⁰

Sokkal döntőbb érv a vers hitelessége ellen maga a tartalom. Már mondtuk, hogy az *Őszi harmat után* a teljes lemondás és a reménytelenség éneke. Bercsényi nem ilyen lelkiállapotban, s egyáltalán nem a kibujdosás szándékával lépte át 1710 őszén a Kárpátokat,¹¹ „reményekkel telten azt hitte, hogy majd erős orosz hadtest élén érkezik“ haza diplomáciai küldetéséből.¹² A századvégi kuruc-romantika szívesen szemlélte a kurucokat a bujdosás állapotában, olyan kuruc azonban sohasem volt, aki ne akart volna szabaddulni a bujdosás ínségekkel és megaláztatásokkal teljes helyzetéből. A kuru-

⁷ Sőt az *ad 917.* jelzetű kötegre sem tudtam rátalálni az Országos Levéltár kamarai lybusában. A Ser. I. fasc. — jelzetű kötegre kellene lennie az említett Bercsényi-aktáknak.

⁸ *Adalékok* II. 271—274.

⁹ Kuruckori okmánygyűjteménye a Magyar Nemzeti Múzeum kézírattárában van. Fol. Hung. 1389. A köteg eredeti okmányt tartalmaz, köztük Koháry-, Barkóczy-levéltárból származó anyagot is.

¹⁰ Példaképpen megemlítem Almási Benjamin *Aggratulatoria* című latin versének sorsát: Thaly feljegyzéséből tudjuk, hogy a Ráday-könyvtár állományába tartozott (Okmánygyűjteménye, XVIII., 300.). 1939-ben az Ernst-Múzeum aukcióján került elő Thaly könyvtárból származó könyvek társaságában. (*Melléklet... az Ernst-Múzeum... aukciójának katalógusához*, Bp., 1939., 3451. sz.) — Ekkor árverezték el az *Irodalom és művelődéstörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból* című könyvének ama példányát (3916. sz.), melyben versmások is vannak.

¹¹ Nem november 26-án, hanem 21-én késő este, 22-én már lengyel földről, Plawieról ír Rákócziinak: *Archivum Rákócziarum* VI. (Bp., 1878.).

¹² „Ce Général plein d'espérance crovoit qu'il viendrait lui même à la tête d'un fort Détachement de l'Armée Moscovite.“ (Rákóczi *Emlékiratai*-ban: *Histoire des Révolutions de Hongrie*, VI. 34.)

cok azért kezdtek reménytelen körülmények között is vakmerő vállalkozásokat, mert már nem bírták a bujdosósorsot. Még Rákóczi sem lépte át a határt az *Őszi harmat után* hangulatában, pedig őt már sötét sejtelmek gyötörték.

Egy váratlanul előkerült adat mégis Thaly sejtelmét igazolja: az *Őszi harmat után* Rákóczi kurucainak *éneke*. Mihály deák, Nyuzó Mihály mezei lovas regimentjének főstrázsamestere 1708. szeptember 10-én Ilondáról ezeket a sorokat írta Károlyi Sándor kuruc generálisnak: „Az mint Az Katonák Eneklük Meltosagos Gyenerális Uram, *Őszi harmat Hideg (sz)El fü.*“¹³ Gyűjteményének majd minden verse mögött éneklő kurucokat kutatott, ime, itt az egyetlen hiteles adat arról, hogy mit énekeltek. Volt-e „tűzzel és erővel teljes tábori ének“-ük? — ezt még nem tudjuk, de hogy az *Őszi harmat után* kedves katona-énekük volt, az ebből az adatból bizonyosnak látszik. Mihály deák emlékezetében bizonyára az első versszak első sorainak töredéke maradt meg:

Őszi harmat után
Végre mikor aztán
Fujdogál a hideg szél...

Titok még, hogy miként jutott el ez a százados régiségű vers a kuruc katonához — alighanem közzsájon élt, de azt már értjük, miért énekeltek Váradon a Rákóczi-nótával együtt. Akik ott fűjták és énekeltek, még tudták: köze van Rákóczi kurucainhoz. Nyuzó Mihály lovasezredének katonái a felsőtiszai vármegyéből, Partiumból és Erdélyből valók, de sok közöttük a *bihari*, a hatodik kompánia eredetileg tisztán bihariakból állott.¹⁴ Élőszóval nemzedékről-nemzedékre hagyományozott, s közben bizonyára módosult szövege és dallama szólt meg azon a nevezetes ünnepen, nyolc évtizeddel Rákóczi után, a bihari nemesség németellenes felbuzdulásában.

Tehát az *Őszi harmat után* nem a kibujdosás alkalmi verse, is alkalmi pesszimizmus szülte, a bujdosósors elégiája. A kuruc gyakran eszi a bujdosás inséges kenyerét. Rákóczi bujdosásból tért haza, s hosszú bujdosásukból tértek meg zászlóbontásának hírére Thököly egykori katonái és a hegyaljai felkelés kurucjai. Még Rákóczi ideje alatt is bujdosókkal volt tele az ország, a veszélyeztetett vagy elvesztett országrészek bujdosóival. Irodalmi példával élve: Rákóczi országlása idején esztendőkön át bujdosásban él az erdélyi Pápai Páriz Ferenc és a dunántúli Csuzi Cseh József. Az *Őszi harmat után* nem a kuruc költészet terméke, de annyiban mégis kuruc vers, hogy benne a kurucok — talán már Thököly idejében is — sorsukról énekeltek.

Nem lehetetlen tehát, hogy volt valamilyen Rákóczi-korabeli szövege is, és ez Thaly kezében meg is fordult. S ha valóban voltak egykorú kurucvers kéziratok, ezeket rejtegette. Mikor Badics Ferenc a *Képes Magyar Irodalomtörténet*-ben valamelyik híres kuruc költemény hasonmását szeretne volna közzéadni, meg kellett elégednie a Palocsay-kézirattal.¹⁵ Az eredeti szövegek ártottak volna tudományos tekintélyének, mert leleplezték volna az *Adalékok* versei és magyarázatai között bújkáló költőt.

Az *Őszi harmat után* abban a szövegében, amint az *Adalékok*-ból ismerjük, magán viseli a költő-történetíró Thaly Kálmán keznyomatát. A *Zöld*

¹³ A Károlyi-nemzetség levéltárában: Kuruckori iratok, Irregistra.

¹⁴ Az ezred 1708. évi állománya megtalálható az 1708-as mustrakönyvben: *Mustra Könyv ... Károlyi Sándor ... Commandója alatt való Tiszán innen nevezendő Nemes Regimentyeiről kezdetet in Majo Anno 1708.* (A Károlyi-nemzetség levéltárában.) V. ö. az 1706-os mustrakönyvvel: *A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára.* V. (Bp., 1897.) 426—427.

¹⁵ Veszprémy Dezső, *Thaly Kálmán védelme a tíz kuruc ballada hitelessége kérdésében.* Eger, 1931. 11—12.

erdő harmatát és a *Boldogtalan vagyok* kezdetű énekekből nyert alapszövegét kiegészítette, sorrendi és szöveg-változtatásokkal módosította. Kétségtelenül tőle való a vers ama 13 sora, mellyel kiegészítve nyerte el mostani alakját. Ő az a „bujdosó kuruc“, aki a régi éneket hozza „*idomította* saját viszonyaihoz“. Módosításaiban és kiegészítő soraiban óvatosan és nagy művészi tapintattal beiktatott mozzanatok utalnak arra a történeti helyzetre, melybe a verset beleképzelte.¹⁶

a) Ilyen mindjárt az első strófa második sorának új szöveggel való kicserélése: a lapos, s szinte felesleges „*Végre mikor aztán*“ helyére a „*Nagy hegyeknek ormán*“ került. Ez a változtatás nem csupán „az ő romantikus lelkületére vall“ — mint Szerb Antal hiszi —, hanem a Pálóczy Horváth Ádám-féle töredék hatására is, főképpen pedig arra az igyekezetére, hogy a bujdosó-zsoltárt elkurucosítsa. *Hegyekről* a vers egyik alapszövegében sincs említés, ott végeláthatatlan erdőben vész el a bujdosó útja, de itt szükség van a hegyekre, mert a bércen át indul „*Lengyelbe*“ Bercsényi búcsúzó kuruca. A hó, mely belepi csizmája nyomát, remekül beleillik ebbe az elképzelésbe, mert 1710-ben „a hó... már tél kezdetén két láb magasságban borította a földet“.¹⁷

b) Új szöveg a negyedik strófa első fele:

Ha kiknek vétettem:
Ugyan megszenvedtem!...
Igazságom: mindenem,
Igazságom: mindenem!

A két alapénekben nem esik szó *igazságról*. Szerzőik békességet kerestek, nem pedig igazságot. Ennek a szónak különös hangsúlya van a Thaly által átfogalmazott versben, itt versben az igazság: a kurucok igaza. A *Zöld erdő harmatát* kezdetű énekből, az ötödik strófából, azért kerül át ide a keserűség szomszédságából az igazság szomszédságába ez a sor: „*Te tudod én istenem!*“ Ebben a vallásos szemléletű korban istenhez fellebbez a zsoltáríróval mindenki, aki harcában elbukott. Mint Rákóczi is az emigrációban az „*Örök Igazsághoz*“. A negyedik strófát olvasva mindig a fejedelemben az *Emlékiratai és Vallomása* jutnak eszembe, s alighanem Thalyt is ő inspirálta.

c) Az alapversek bujdosója „gonosz irigyi“, „sok irigyei“ elől megy világnak. Nem kergetik, saját elhatározásából bujdosik el:

Talán elmentemmel
Búcsúvételemmel
Nyelvök elkerülhetem!

Ezt olvasva, egy vesztett per keserűségére gondolunk inkább, mint háborús fenyegetésre.

Az ötödik versszak utolsó három sorában, mely szintén új részlete a költeménynek, a bujdosó már *fegyveres erőszak* elől megy „a darvakkal messzére“:

¹⁶ Szerb Antal *A kuruckori költészet* című tanulmányában foglalkozott az *Őszi harmat után* hitelességének kérdésével: „Lehetséges, hogy csakugyan egy bujdosó kuruc állította össze ezt a verset a „*Boldogtalan vagyok*“ versszakából... De az is lehet, hogy Thaly Kálmán dolgozta át.“ A vers hitelessége „kétes“. (Rákóczi-émlékkönyv halálának kétszázéves fordulójára, II. 302.) — Varga Imre *A kuruc költészet hitelessége* című dolgozatában (Bp., 1936, Irodalomtörténeti Füzetek, 57.) annak a véleményének ad kifejezést, hogy „ebben a formájában a vers semmi esetre sem kuruc költészet terméke — Thaly Kálmán fűzte össze a fent említett elemekből, s tőle való a sorok ismétlése is. A kuruc költészet köréből törlendő“.

¹⁷ Rákóczi megjegyzése: *Histoire des Revolutions de Hongrie*, VI. 34.

Hogy irigyim szava,
Ellenségim vasa
Szegény fejem ne érje.

Ki ne gondolna itt, Thalyval együtt, a németekre, kik a hágóknak szorítva, bujdosásra hajtják Rákóczi kurucait?

d) A *Zöld erdő harmatát* kilencedik strófája a *Vitézi-énekek*-ben csonka, csak két sorból áll:

Hosszú bujdosásom
Lészen távozásom...

Thaly az *Őszi harmat után* hetedik strófájának ismétlődő utolsó sorában így egészíti ki:

Kietlen messzeségben.

A költemény e sora már a bujdosás végső állomására, Rodostóra utal.
e) Akárcsak az utolsó versszak, mely szintén Thaly szerzeménye:

Csillag jár mely fölül,
Szél zug, folyhó repül —
Arra vészem utamat...

Az *Őszi harmat után* a bujdosó Bercsényi versének készült, de ez már a *Bujdosó Rákóczi* hangja:

A merre tenger zug,
A merre a szél jár,
Csillag lehanyatlik, —
Ott nyugszom meg én már.

A vers záróakkordja megint a *Confessiones* egyedül istenre hagyatkozó sóhajtása:

Ha minden elmarad:
Isten el nem marad, —
Reá bízom magamat!

Ime, amivel a régi vers bővült, az új 13 sor csupa rejtett és finom utalás a Rákóczi-korra. Az *Őszi harmat után* eredetéről szóló mondani-valónkat legmértőbben Thaly szavaival zárhatjuk: „Az átídomítás nem válik szerzőjének szégyenére.“ Rákóczi kurucait — ebben a versben is — egy rossz történetíró — jó költő támasztotta fel és tette halhatatlanokká. Még most is — majd félszázaddal halála után — a *Historia* mindig hátrál egy kissé a *Poézis* előtt, ha a kurucokról esik szó, s milyen nehéz másként látni őket, nem a Thaly szemével.

KEMÉNY G. GÁBOR:

RIEDL SZENDE PRÁGAI KORSZAKA ÉS HARCA A TUDOMÁNYOS KRITIKÁÉRT

Szomorú és meghasonlott arc tekint a kutatóra 1873 őszének magyar sajtójából. Ekkor, 42 éves korában halt meg Pesten Riedl Szende. A hivatalos nekrológok szerint¹ a német nyelv és irodalom tanára a pesti egyetemen, az összehasonlító nyelvészet művelője, akadémikus és tankönyvíró. A valóságban, mely kiszorult az egykorú méltatásokból, Riedl Szende két irányban is úttörője volt a haladó magyar művelődésnek. Ő az első, aki az önkényuralom

¹ Riedl Szende (1831—1873). M. Tanügy 1873. 607—610 l., Mo. és a Nagyvilág 1873, okt. 26. 43. sz., V. Újs. 1873, nov. 2. 44. sz., 525—526 l.